

ČO JE A ČO NIE JE SÚČASNÁ ANALYTICKÁ FILOZOFIA*

Pavel CMOREJ

WHAT IS AND WHAT IS NOT CONTEMPORARY ANALYTICAL PHILOSOPHY

The aim of the paper is to attack some prejudices against contemporary analytical philosophy spread among Slovak philosophers. The author tries to show that 1. the analytical philosophy is philosophy and not logic or logical analysis of language, that 2. this philosophy is not purely analytical and 3. it is not a system of assertions accepted by all analytical philosophers but rather a philosophical movement unified by the conviction that philosophical problems cannot be put and solved properly without knowledge of language and its logic. In author's opinion the analytical way of doing philosophy is deeply rooted in the history of philosophy. Contemporary analytical philosophy conspicuously resembles the ancient Greek philosophy in the period of its bloom.

Cieľ môjho príspevku je pohoršujúco skromný - namiesto hlbokých filozofických myšlienok by som chcel formulovať niekoľko prostoduchých téz o súčasnej analytickej filozofii, o ktorej u nás kolujú - hoci zväčša len v kuloároch a za jej chrbtom - viac alebo menej skreslené názory, niekedy dokonca čire predsudky.

Začnem analytickou banálnosťou, za ktorú sa vopred ospravedlňujem. Nemôžem ju však nevysloviť, lebo u nás sa občas popierajú analytické pravdivé a hlásajú analytické nepravdivé tvrdenia. Len preto sa opovážim zdôrazniť skutočnosť, že

*analytická filozofia je filozofia.*¹

Keby sme na filozofickej mape zemegule vymazali krajiny, v ktorých prevláda, vyzerala by ako po úspešnom atómovom útoku vojsk Varšavskej zmluvy na tretinu sveta. Zmizli by nielen Spojené štáty, ale aj Veľká Británia, Holandsko, škandinávské krajiny, Izrael, Austrália a Nový Zéland. Západná Európa by síce prežila, ale rady filozofov by viditeľne zredli. Treba dodať, že analytická filozofia mala a má svojich priaznivcov aj v krajinách

bývalého východného bloku, a to nielen v Poľsku, ale i v Rusku, bývalej Juhoslávii, Maďarsku, Rumunsku a možno aj inde. Malá, ale výbojná hrstka jej prívržencov šarapatí aj na území bývalého Česko-Slovenska. V spomenutých krajinách sa zvyčajne pestovala pod rúskom metodológie vied, prípadne logiky, logickej sémantiky alebo semiotiky a občas presakovala - i keď len po kvapkách - aj do iných filozofických disciplín. Summa summarum, analytickú filozofiu pestuje na našej planéte nemálo ľudí. Nechce sa mi veriť, že by si toľko ľudí plietlo filozofiu s niečím iným, že by sa toľko ľudí mylilo v tom, čo robia.² Pravda, jestvuje veľmi jednoduchý spôsob, ktorým možno analytickú filozofiu zlikvidovať jedným gestom - stačí na pravú filozofiu povýšiť niektorú z jej iných podôb a analytickú vykázat' za dvere súčasnej filozofie ako prekonaný historický relikv, zat'azený logocentrizmom a vyžitou metafyzikou, ktorá presvitá cez jeho jazyk a logiku. Nebolo by to nič nové pod slnkom, a u nás, kde sme celé desaťročia slovo "metafyzika" používali viac-menej ako nadávku, už tobôž nie. Nemali by sme však zabúdať, že podobne možno z hľadiska jednej filozofie odpísať ktorúkoľvek inú.

Názov "analytická filozofia" nie je celkom výstižný, do určitej miery totiž zavádza. Poukazuje síce na význam, ktorý táto filozofia pripisuje analýze, a to najmä analýze jazyka a jeho logiky, ale zároveň vyvoláva klamný dojem disciplíny, ktorá analýzou začína i končí. U nás ešte prežíva názor, že táto filozofia je čírou analýzou jazyka na úrovni hry so slovíčkami a symbolmi bez významu. Myslím, že ňou nebola ani v čase najväčšieho rozkvetu logického empirizmu, ktorý sa programovo usiloval - vychádzajúc zo známych myšlienok Wittgensteinovho *Traktátu* - zredukovať filozofiu na logickú analýzu jazyka. V tejto súvislosti sa akosi zabúda na to, že v tom čase analytickú filozofiu nerozvíjali len novopozitivistí, ale aj B. Russell, G.E. Moore, neskorý L. Wittgenstein, K.R. Popper a iní. Bez rizika skreslenia možno povedať, že

analytická filozofia ako celok nikdy nebola a dnes už vôbec nie je rýdzo analytická v intenciách programu logického empirizmu a v súčasnosti nie je výlučne analytická ani v nijakom inom zmysle.

Isté pokusy o syntézu nájde nezaujatý čitateľ dokonca aj u niektorých predstaviteľoch logického empirizmu. Nebola azda Carnapova práca *Der logische Aufbau der Welt* pokusom o istú syntézu? Treba tiež zdôrazniť, že logická analýza jazyka prekonala veľmi búrlivý vývin a že vo svojej súčasnej

podobe len málo pripomína nástroj, ktorým sa oháňali novopozitivistí. Po období čisto syntaktických skúmaní kulminujúcich v Carnapovej monografii *Logische Syntax der Sprache*, už v 30-tych rokoch do nich preniká extenzionálna sémantika, ktorú asi o 15 rokov neskôr R. Carnap obohacuje o niektoré modálne či intenzionálne prvky. Koncom 50-tych a začiatkom 60-tych rokov S. Kripke prichádza s exaktnou interpretáciou modálnych logík. Jedna z nich sa stala bázou, na ktorej v 70-tych rokoch vyrástlo niekoľko systémov intenzionálnej logiky a jej sémantiky. Spomínam to najmä preto, lebo

pri naznačených zmenách sa konceptuálne inštrumentárium logickej analýzy postupne rozširuje o nové pojmy s mimoriadne silným filozofickým nábojom

- mierim predovšetkým na pojem možnosti, nevyhnutnosti a možného sveta, ktoré spolu s ďalšími pojmami intenzionálnych logík a ich sémantiky výrazne presahujú horizont možností logickej analýzy v jej prvotnej podobe.

Napriek prívlastku "analytická"

táto filozofia mala a má svojich syntetikov, ba i veľkých syntetikov.

Na tom nič nemení fakt, že niektorí jej filozofi sa obmedzujú na logickú alebo lingvistickú analýzu jazyka, ba ani to, že niektorí z nich pokladajú analýzu jazyka za jediný cieľ *svojho* teoretického úsilia a jazyk za svoj jediný predmet. To patrí k deľbe práce medzi analytickými filozofmi. Sotva by sme však medzi nimi našli dnes filozofa, ktorý redukuje filozofiu na analýzu jazyka. Treba však dodať, že analytický filozof sa nepúšťa do syntézy bez analýzy pojmov, ktoré potrebuje na jej realizáciu a že nesyntetizuje svojvoľne ani bezhlavo. Riadi sa pritom zásadou: radšej menej, ale poriadne. A snaží sa pritom rešpektovať isté princípy logiky. Z toho ešte nevyplýva, že sa mu to vždy darí, že je vždy dostatočne dôsledný. Neraz pritom naráža na bariéru vlastných intelektuálnych možností a na obmedzenia dané nerozvinutťou problematiky, v ktorej sa práve pohybuje.

Tematický záber súčasnej analytickej filozofie je nesmierne široký.

Zahrňa všetky klasické filozofické disciplíny od ontológie cez teóriu poznania, ktorú pestovali dokonca aj novopozitivistí, až k sociálnej filozofii, axiológii, etike a estetike. Veľkú pozornosť venuje filozofickým otázkam empirických a deduktívnych vied, myslím, že podstatne väčšiu ako ktorýkoľvek iný filozofický smer súčasnosti. Veľmi významnú rolu v sústave filozofických disciplín analytickej filozofie zohráva filozofia jazyka, čo je pochopiteľné, lebo analytický filozof venuje hlavnému nástroju filozofovania, t.j. jazyku, mimoriadnu pozornosť. S jazykom úzko súvisia otázky významu a pravdy, ktoré sú od vyjdenia Tarského práce o pravde (v 30-tych rokoch) predmetom trvalého záujmu analytických filozofov. Veľkú pozornosť v ich kruhoch vzbudil problém vzťahu mysle a tela. Do pozoruhodnej hĺbky a šírky rozpracovali teóriu činnosti. Úctyhodné množstvo ich prác sa zaoberá problematikou univerzálií, identity, intencionality, nevyhnutnosti, kauzality a iných kľúčových filozofických pojmov a kategórií.

Hoci je to filozofia, ktorá má k logike veľmi blízko a u niektorých autorov s ňou čiastočne splýva, napr. u tých, ktorí stotožňujú logiku s ontológiou, bolo by úplne pomýlené charakterizovať ju ako aplikovanú logiku. Inak povedané,

analytická filozofia nie je aplikovaná logika.

Miera explicitného uplatnenia logiky v nej sa od autora k autorovi, od diela k dielu mení. Mnohé práce analytických filozofov možno čítať a pochopiť bez akýchkoľvek znalostí modernej logiky. Okrem populárnejšie napísaných prác ktoréhokoľvek analytického filozofa treba spomenúť predovšetkým dielo G.E. Moora, neskorého L. Wittgensteina alebo J.L. Austina. Jedna vetva analytickej filozofie inšpirovaná najmä poslednými dvoma autormi sa od uplatňovania formálneho aparátu logiky pri analýze prirodzeného jazyka programovo dištancuje a svoje skúmania orientuje na faktické používanie (prípadne zneužívanie) jeho výrazov. Tvorivá práca v tejto oblasti, známej aj pod názvom lingvistická filozofia alebo filozofia prirodzeného jazyka, vyžaduje však jazykový a logický cit, zmysel pre detail a dôslednosť, o akej sa nám na Slovensku zatiaľ ani nespája.

Výsledky týchto skúmaní jazyka sa niekedy uplatňujú aj v druhej vetve analytickej filozofie, v ktorej sa príležitostne používajú jazyky modernej logiky alebo skôr ich fragmenty, prípadne iba niektoré ich výrazy, potrebné na precíznejšiu formuláciu a riešenie skúmaných problémov. Ale i v tejto oblasti filozofických skúmaní významnú úlohu má intuícia. Logika tu nie je

zvieracou kazajkou, ktorá nedovoľuje filozofovi dýchať. Intuitívne filozofické úvahy sa pritom prelínajú s technickejšími, pomocou jedných sa formujú a rozmanitými spôsobmi modifikujú tie druhé.

Filozofické stanoviská neraz ovplyvňujú voľbu logiky, niekedy i jej utváranie a logika spätne koriguje filozofické stanoviská.

V tejto zložitej hre intuícií a logiky ani jedna zložka nemá absolútnu a trvalú nadvládu nad druhou. Z podhubia intuícií niekedy vypučia výhonky novej logiky, ktorá sa stáva prostredím na kultivovanie nových, subtilnejších intuícií.

Analytická filozofia nie je homogénnym názorovým prúdom, jej stúpencom dnes nespája vyznávanie spoločnej filozofickej doktríny, ale spôsob, akým pristupujú ku kladeniu a riešeniu filozofických problémov a najmä váha, ktorú v tejto súvislosti pripisujú poznaniu jazyka a jeho logiky. Presvedčenie o nevyhnutnosti explicitného uplatňovania alebo aspoň implicitného rešpektovania poznatkov získaných analýzou jazyka a jeho logiky je azda jediným spojivom všetkých analytických filozofov.

Záujem analytických filozofov o jazyk pramení v triviálnom zistení, že je to ich najdôležitejší nástroj, ktorý treba dobre poznať, aby sme sa pri filozofovaní vyhli zbytočným chybám a pseudoprotblémom. Väčšina analytických filozofov uprednostňuje jasný, logicky priehľadný spôsob filozofovania, pri ktorom sa používané pojmy v prípade potreby bližšie vymedzujú alebo explikujú, a tvrdenia, ktoré sú predmetom diskusie, nejakým spôsobom aj zdôvodňujú. Preto sa v ich prácach toľko objasňuje, vymedzuje, explikuje, vysvetľuje, argumentuje a o sporných tvrdeniach toľko diskutuje.

To, pravda, neznamená, že všetci analytickí filozofi používajú tie isté pojmy, že všetci akceptujú tie isté východiská a tú istú logiku. Vyhýbajú sa však logickým protirečeniam, ľudovo povedané, usilujú sa neskákať si po jazyku, a preberajú zodpovednosť za dôsledky vyplývajúce z ich tvrdení, takže ak sa ukáže, že z nich vyplývajú evidentne neprijateľné dôsledky, netvária sa, že tieto dôsledky nemajú z ich tvrdeniami nič spoločné. Analytickí filozofi si totiž uvedomujú, že nepravdivé dôsledky sú neklamným svedectvom nepravdivosti niektorých tvrdení, z ktorých tieto dôsledky vyplývajú. Vedia, že nemožno konzistentne obhajovať nejaké tvrdenie a popierať

jeho dôsledky. Pravda, bolo by naivné myslieť si, že uznávanie spomenutých zásad je spoľahlivým antikoncepcným prostriedkom proti rozmanitým nedôslednostiam, omylom, chybám, logickým kontradikciám a iným neduhom. V tomto smere analytícki filozofi nie sú na tom o nič lepšie ako iní filozofi. Sú však prístupnejší argumentovanej kritike svojich názorov a ochotnejší korigovať ich než filozofi, ktorí naznačené zásady ignorujú, čo, pravda, neznamená, že miera ochoty, podmienená subjektívnymi a charakterovými faktormi, je u všetkých rovnaká.

Spektrum názorov zastávaných analytickými filozofmi je veľmi široké a neobyčajne pestré.

V ich radoch nájdeme idealistov i materialistov, nominalistov, realistov i konceptualistov, novotomistov, pragmatistov i s marxizmom či fenomenológiou sympatizujúcich autorov. U väčšiny ide pritom skôr o istý priklon k tomu či onomu smeru než o bezvýhradné stotožnenie sa s ním. Názorová heterogénnosť člení analytických filozofov na množstvo škôl a skupín s rozmanitými vzájomnými väzbami, ktoré niekedy spája iba akcent kladený na poznanie jazyka a jeho logiky. Vzťahy medzi analytickými filozofmi ovláda názorový liberalizmus a s ním spätý zmysel pre toleranciu, dialóg a kooperáciu. Pravda, nechýbajú ani výnimky, ale tie len potvrdzujú pravidlo.

Na záver by som chcel poukázať na skutočnosť, že

súčasná analytická filozofia v mnohom pripomína filozofiu starých Grékov v období jej najväčšieho rozkvetu.

Pravdaže, analytický charakter ich filozofie bol dobovo podmienený. Zodpovedal súdobému stavu poznania jazyka a jeho logiky. O jeho analytickosti svedčí celý rad výkonov, ktorými starí Gréci obohatili našu kultúru. Stačí spomenúť výsledky analytickej aktivity Sokrata i Platóna, Platónov pokus o prvú filozofiu jazyka, Aristotelovu analýzu jazyka, jeho metodologické reflexie a ním skonštruovaný prvý logický systém v dejinách logiky, ku ktorému neskôr pribudla stoická výroková logika a semiotika, a napokon množstvo rozmanitých apórií, paradoxov a antinómií, ktoré celé stáročia zamestnávali analyticky založeného ľudského ducha.

Na tomto historickom pozadí, na ktorom sa neskôr zjavilo mnoho ďalších významných protagonistov,

analytická filozofia je iba pokračovaním, zjemňovaním a prehľbovaním istého spôsobu filozofovania, ktorý je skoro taký starý ako sama filozofia.

Je ako mohutný strom, ktorý svojimi koreňmi siaha hlboko do minulosti a svojimi konármi prečnieva do ďalekej budúcnosti. Umŕtne listy, ktoré tejto filozofii vystavilo už niekoľko významných a mnoho bezvýznamných filozofov, čoskoro zapadnú pod vrstvami listia, ktoré opadáva z jeho košatej koruny.

Filozofický ústav SAV,

Klemensova 19, 813 64 Bratislava,

fax: 321 215, e-mail: postmast@fiu.savba.sk

POZNÁMKY

* Text tejto state je zhodný s príspevkom, ktorý bol prednesený na Slovenskom filozofickom kongrese 10. novembra 1995 v Bratislave. Pridal som k nemu iba nasledujúce poznámky.

¹ Nežičlivcov analytickej filozofie možno poteší fakt, že tento argument sa dá spochybnit' protipríkladom poukazujúcim na neanalytickosť viet typu "Mačacie zlato je zlato". Treba si však uvedomiť, že tento protiargument je použiteľný proti každej filozofii, ktorá sa nazýva takou či onakou "filozofiou".

² V tejto súvislosti môže zaznieť námetka (v skutočnosti už zaznela, ale v situácii, v ktorej som nemohol na ňu reagovať), že tu argumentujem odvolávaním sa na mienku väčšej skupiny ľudí, teda nepochybne zle, lebo taký argument je chabý. K tomu len toľko, že odkaz na mienku širokých mas analytických filozofov, na "množstvo ľudí, ktorí si namýšľajú, že robia filozofiu", nemal byť argumentom, ale námetom na zamyslenie. Záverom celej úvahy o rozšírenosti analytickej filozofie vo svete je iba skromné konštatovanie: "nechce sa mi veriť, že by si toľko ľudí plietlo filozofiu s niečím iným". Aby som sa však vyhol obvineniu z vytáčky, ktorou sa pokúšam vymaniť zo smrteľného zovretia uvedenej námetky, povedzme, že spomenutým odkazom som naozaj chcel zdôvodniť nárok analytickej filozofie na atribút filozofickosti. Je toto zdôvodnenie skutočne také pochybné, ako sa nazdávajú filozofky a filozofi, ktorí pri počutí spomenutej námetky vstávajú z kresiel a freneticky tlieskajú?

Odvolanie sa na mienku väčšieho množstva ľudí je niekedy celkom legitímne. Napr. výroky typu "Väčšina si myslí (mnohí si myslia), že ...", "Pod terminom T väčšina rozumie to a to", "Pod filozofiou mnohí rozumejú to a to" a pod. možno zdôvodniť len odkazom na mienku ľudí podloženom patričným výskumom verejnej mienky. Teda nie každý argument odvolávajúci sa na mienku ľudí je slabý, hoci každému chýba presvedčivosť a pádnosť deduktívnej argumentácie. Odkaz na rozšírenosť názoru nikdy nebol a ani nebude spoľahlivým argumentom v jeho prospech, nebolo by však správne ignorovať ho vždy a za každú cenu. Niekedy treba vziať do úvahy aj okolnosť, kto príslušný názor zastáva. V danom prípade predsa nejde o mienku davu z ulice, o mienku nedoukov, ktorí poznajú filozofiu z nedeľnej prílohy svojho obľúbeného demika alebo magazínu, ale o názor niekoľkých tisícov ľudí, ktorí sú profesionálni vo svojom odbore. Väčšina z nich nemá o nič slabšie vedomosti z filozofickej problematiky a z jej dejín ako privrženci iných

filozofických smerov. Niektorým možno chýba prehľad, ktorým radi oslňujú iní filozofi, ale o to lepšie poznajú predmet svojho vlastného skúmania a záujmu. Pred povrchným paberkovaním po povrchu uprednostňujú totiž prenikanie do hĺbky. Ak sa hlásia k filozofom, majú na to celkom dobré dôvody. Určite si nemýlia filozofiu s vedou či ideológiou, ani s "filozofiou" riadenia nejakého podniku alebo s "filozofiou" chovu hospodárskych zvierat ako niektorí naši verejní činitelia.

Napokon si treba položiť aj otázku, aké dôvody vedú stúpencov niektorých filozofických smerov a zoskupení k tomu, že analytickej filozofii nechcú priznať púne filozofickosti. Aká je presvedčivosť a pádnosť argumentov, ktorými sa usilujú uprieť tejto filozofii nos medzi očami? Nech dôvodia tak či onak, s rafinovanou dômyselnosťou či s útočnou priamočiarosťou, historicky, systémovo či etymologicky, výstužou ich "argumentácie" je iba egocentrické presvedčenie, že jedinou autentickou filozofiou súčasnosti je filozofia, ktorú pestujú a robia oni. Lenže podobne by mohla argumentovať aj druhá strana, pravda, zo svojho zorného uhla. Veď ak jedných možno vyhánat' z košiara filozofie do čeladníka vedy s jej úpadkovou metafyzikou, prečo by sme nemohli tých druhých vyšibať z neho von s odôvodnením, že už nefilozofujú, ale iba básnia?!

Názor, že autentickou filozofiou je len jedna a, pravdaže, tá, ktorú hlásame, nie je v našich podmienkach ničím nezvyčajným. Celé desaťročia sme do omrzenia opakovali tézu o správnosti jednej filozofie a úpadkovosti tých ostatných. Udivuje ma však názorová integrita filozofov, ktorí kedysi v mene klasikov marxizmu-leninizmu kritizovali alebo dávali do kliatby smery a autorov, v mene ktorých sa dnes usilujú z filozofie vyhostiť jej analytické zoskupenie.